

נטילת שכר עבור עשיית מצוה

(תגובה לתגובות)

קראתי בעיון את תגובתיהם של הרב מאיר נהוראי ושל הרב משה ביגל על מאמרי בנושא נטילת שכר על עריכת חופה וקידושין. אני מודה להם על הערותיהם ועל כך שבזכותן אוכל להבהיר את דברי, שיתכן שלא הובהרו עד תומם.

א. האיסור לקבל שכר מצוה

הרב נהוראי פותח את מאמרו בקביעה:

לצערי לא מצאתי מקור אחד במאמר, שממנו משתמע איסור ברור ביחס לשאלה הספציפית שבה אנו דנים.

אני תמה על קביעה זו. פשוטם של דברי חז"ל במשנה ובגמרא הם שאסור ליטול שכר על דבר מצוה. המקור שבו משתמש ר' עובדיה מברטנורא הוא מן המשנה במסכת בכורות (כט, א): הנוטל שכר לדון - דיניו בטלים, להעיד - עדותיו בטלין, להזות ולקדש - מימיו מי מערה אפרו אפר מקלה.

לשון המשנה מראה שאין ליטול שכר על דין, עדות, הזאה וקידוש מי חטאת. הגמרא מביאה את המקור לדין זה מדברי רב יהודה בשם רב: "דאמר קרא, 'ראה לימדתי אתכם' וגו' - מה אני בחינם אף אתם בחינם", ואומר רש"י במקום: "מנא הני מילי - דאין נוטלין שכר על הוראה ותלמוד תורה". דברי משה רבנו לעם ישראל הם בניין אב לכך שבכל המצוות שאדם עושה למען חבירו הוא אינו רשאי ליטול עליהם שכר. לא מדובר כאן על בעל תפקיד שעושה את הדברים בעל כורחו של הזקוק למצוה. ברור שלכל אחד מישראל קיימת ערבות על קיום המצוות של חבירו, ואם חבירו מבקש ממנו לעשות עבורו מצוה והדבר ביכולתו, והוא אינו עוסק במצוה אחרת וכדו' - הוא מחויב לעשות זאת למענו **בחינם**. וכך פוסק הרמב"ם (הל' תלמוד תורה א, ג):

וחייב לשכור מלמד לבנו ללמוד, ואינו חייב ללמד בן חבירו אלא בחינם...

אדם חייב ללמד את בן חבירו בחינם, לא במסגרת תפקידו אלא מכוח החיוב ההלכתי. האפשרות לשכור מלמד המופיעה בתחילת דבריו של הרמב"ם עוסקת במי שלא מצא מורה שילמד בחינם אלא תמורת "שכר בטלה". במקרה זה צריך לשלם שכר בטלה למלמד, אבל אין מדובר כאן על שכר מלא. וכך כותב הרב קאפח בפירושו על הרמב"ם:

לא מצא מי שילמדו בחינם - כלומר, לא מצא אדם שאינו בעל מלאכה שילמד בחינם, אלא אדם שצריך להתבטל ממלאכתו, ישלם לו שכר בטלה ואין הכוונה שאדם בטל שלא רצה ללמד מדרש אלא בשכר שמותר ליתן לו שכר, **כי זו תהיה מצוה הבאה בעבירה, שהרי הנותן לו שכר עובר על 'לפני עיוור', אלא מדובר בשכר של היתר**.

איסור זה ליטול שכר, שמקורו בהרבצת תורה, מתרחב גם למצוות אחרות כדוגמת אלו המנויות במשנה, ואפילו קיים דיון הלכתי לגבי שכר רופא. הדיון מופיע ברמב"ן (תורת האדם, הוצאת מוסד הרב קוק עמ' מד) ומובא בב"י (יו"ד סי' שלו אות ב):

שכר החכמה והלימוד - אסור, דהוה ליה כשכר ההזאה והקידוש (בכורות כט, א); אבל שכר הטורה - מותר, דהוה ליה כשכר הבאה ומילוי, דמותר (שם). וכן שכר בטלה מותר כדתנן (שם): "אם היה זקן - מרכיבו על החמור ונותן לו שכרו כפועל בטל של אותה מלאכה דבטיל מינה". וכך נפסק בשו"ע (יו"ד שלו, ב).
 בכל הדוגמאות הללו אין מדובר על בעל תפקיד המנצל את תפקידו לקבל שכר אלא על חובה בסיסית של כל יהודי היכול לעשות מצוה למען חברו שיעשה אותה בחינם, זאת אומרת שקיים איסור עצמי על נטילת שכר.

ב. דעת הרע"ב

אני מסכים לכך שהרע"ב דיבר על מקרה שבו בעל תפקיד ניצל לרעה את סמכותו, "לפי שאין נותנין בעירו גט שלא ברשות". אבל המקור שממנו הוא שואב את האיסור הבסיסי של נטילת שכר הוא המשנה בבכורות העוסקת בנטילת שכר על מצוות. יש ראייה לכך במיוחד מדברי השו"ע בסדר הגט המצטט את דבריו של הרע"ב, שהרי הוא אינו מדגיש את התלות של הנזקקים לגט במסדר הגט אלא את העובדה שמסדרי הגט נוטלים יותר משכר בטלה. זאת אומרת שהבעיה היא בעצם נטילת השכר יתר על שכר בטלה, ושלא כהבנתו של הרב נהוראי. יש להוסיף שהרע"ב משתמש בביטוי "גזלן ואנס". אונס הוא ניצול התלות, ואילו גזל הוא עצם נטילת השכר שלא כדין. אני הבאתי את שיטתו של הרע"ב בעיקר על מנת לטעון שעריכת חופה וקידושין היא בגדר של מצוה הצריכה להיעשות ללא נטילת שכר כמו סידור גט.

ג. דעת הרמ"א

במאמרי ציינתי את דעתו של הרמ"א החולק על המחבר. נראה שהרמ"א חולק על הדימוי לנטילת שכר על דין, ובמיוחד בהלכה ש"דיניו בטלים", וטוען שסידור גט אינו דין אלא לימוד, אלא שקשה: וגם אם מדובר בלימוד, האם מותר ליטול שכר על לימוד? הרמ"א מציין שהמנהג הוא שלא כרע"ב, ולכן הוא מורה לסכם מראש על הסכום. דבריי במאמר היו מתוך מטרה להדגיש את שיטתו של הרע"ב והמחבר ולהחמיר כמותם.

ד. שיטת החתם-סופר

לא הבנתי מה הראיה מדברי החתם-סופר. החתם-סופר מאפשר לרב לקבל שכר בעבור עריכת חופה וקידושין כחלק מן המשכורת שהקהילה אמורה לשלם לו, אם כך החליטה הקהילה, אף שהוא מסתייג מדרך זו: "אולי הקהילות פעלו אוון שהטילו פרנסת הרב על אלו היחידים". זאת אומרת שהשכר שהרב מקבל הוא משכורתו ואין הוא מקבל על עשיית מצוות עריכת החופה והקידושין. במאמרי הזכרתי שאם מדובר על טרחה מיוחדת של הגעה למקום וכיו"ש יש מקום להתיר לקבל עליה שכר כמו שכר הבאה ומילוי, אבל בוודאי שמדובר כאן בשכר מועט כמו הטרחה לבוא לבית חבירו על מנת ללמד את בנו תורה.

ה. בין מסדר קידושין לבין רב

משכורת המשולמת לראש ישיבה, ר"מ או רב יישוב היא משכורת מקופת הציבור. המקור להיתר הוא בדברי בעלי התוספות (בכורות כט, א ד"ה מה אני בחינם), המוכיחים מאותם "שני דיני גזירות שהיו בירושלים", שהיו נוטלים את שכרם מקופת הלשכה. ואלו דברי התוס':

כיוון דכל עסקם היה על זה ולא היו עוסקים בשום מלאכה, שעל כורחם צריכין להתפרנס. הציבור רשאי - ואפילו מחויב - לדאוג לכך שיהיו אנשים שיספקו בצורה קבועה את כל צרכיו החינוכיים וההלכתיים, ולשם כך הוא מייעד אנשים שכל זמנם יוקדש לכך והוא מפרנסם. אין זה קשור כלל ועיקר לקבלת שכר מהאדם הפרטי הזקוק לשירותי הרב. גם בנקודה זו חשוב להדגיש שהרמב"ם חולק וסובר שהציבור אינו צריך לעשות זאת ואסור להתפרנס מתורה; אבל ברור שבנקודה זו רבו החולקים עליו, וניתן לעיין באריכות דברים בנושא זה בפירושו של הרב קאפח בהלי' תלמוד תורה (ג, י), המבאר את דעת הרמב"ם ומביא את דעות החולקים הרבים. חשוב להזכיר בנושא זה את סוף דבריו של רבי יוסף קארו בכס"מ שם: וראינו כל חכמי ישראל קודם זמן רבנו ואחריו נוהגים לטול שכרם מן הציבור. וגם כי נודה שההלכה כדברי רבנו בפירוש המשנה, אפשר שהסכימו כן כל חכמי הדורות משום "ע"ת לעשות לה' הפרו תורתך", שאילו לא היתה פרנסת הלומדים והמלמדים מצויה לא היו יכולים לטרוח בתורה כראוי והיתה התורה משתכחת ח"ו, ובהיותה מצויה יוכלו לעסוק ויגדיל תורה ויאדיר. אולם אין כאן שום מקור להיתר לנטילת שכר פרטית כדברי הרב נהוראי.

1. נקודות נוספות

1. "השכר הקצוב" המופיע בדברי הנצי"ב דומה לאגרה המשולמת לרבנות; אלא שכאן נראה שמדובר בדומה למקרה של החתם-סופר, שזה היה חלק משכרו הקבוע של הרב.
2. דברי הרמ"א בנוגע לעדים שאינם מחויבים ללכת ולהעיד, שהביא הרב נהוראי כראיה, משמשים כראיה הפוכה. אין מצוה על אדם ללכת ולראות מעשה על מנת להעיד אלא המצוה היא על מי שראה שיבוא ויעיד, ולכן אדם רשאי לגבות בעבור הליכתו לראות ולהעיד. רב היודע לסדר חופה וקידושין כדת משה וישראל, ויכול לעשות זאת כפי שאמרנו לעיל, חייב לעשות זאת מדין של קיום מצוה בעבור חבירו כמו ללמד תורה או לרפאות.
3. הראיה שהבאתי מהבן איש חי היא ששכר בטלה חייב להיות מוכח לחלוטין, ולכן הוא חייב להיות בזמן שאדם אמור להיות בתפקיד אחר. לדוגמא, רב המלמד בישיבה ומקבל שכר על עבודתו מקופת הציבור כפי שאמרנו לעיל, והוא נעדר מעבודתו ועקב כך מקזזים את שכרו, רשאי לקבל את הסכום שקוזז משכרו מהזוג שלו הוא עורך את החופה. נראה לעני"ד שמקרים אלו הם נדירים.
4. השכר הקבוע שהעליתי אפשרות לקבלו זה רק מקופה ציבורית של הממשלה או גוף ציבורי המייעד כספים בעבור עריכת החופה והקידושין ולא מבני הזוג. לעני"ד גם בכסף שיעבור דרך עמותה ציבורית כמו עמותת 'צהרי יש בעיה'.
5. אני מסכים שיש למצוא פתרון לבעיית המצוקה הקשה שאליה נקלע העולם הרבני, אבל למען השם מדוע דרך נושא זה של עריכת חופה וקידושין, הנושא הרגיש ביותר ביחסים בין דתיים לציבור הכללי במדינת ישראל?
6. אני מודה לרב נהוראי על הוספת הנושא של 'נוגע בעדות' בעניין הרב הנוטל שכר. ברור שדברי הרב עטלינגר הם על פי שיטת הרמ"א שהבאנו לעיל.

ז. תגובה לנקודות שהוסיף הרב משה ביגל

1. הרב ביגל מצטט את דברי הרב עוזיאל: "שהטילה התורה על איש מישראל לעשות לתועלת האחרים". לא מדובר על בעלי תפקיד רשמיים, אלא קיימת חובה על כל איש מישראל היכול - דהיינו, שאינו עוסק בתורה או במצוה אחרת - לעשות מצוות לתועלת אחרים, אם הוא מסוגל לעשות זאת.
2. ודאי שבעל תפקיד רשמי הגובה תשלום נוסף על שירות שהוא נותן במסגרת תפקידו - מעשהו חמור הרבה יותר. אמנם רבני 'צהר' אינם פועלים מכוח תפקידם הרשמי ומכוח חוק המדינה, אבל קיים חוק התורה המחייב כל יהודי לעשות מצוה למען חברו, כדלעיל.
3. הרב ביגל לא מתייחס לחילוק שחילקנו בין תמורה המגיעה מקופת הציבור לתמורה המגיעה ממקבל השירות. הרמב"ם אסר לקבל אפילו מקופת הציבור, ובזה לא נהגו כמוהו, משום "עת לעשות לה'", על מנת שיהיו בעלי תפקידים הפנויים לשרת את הציבור, כמו שכותב הרדב"ז; אבל עדיין פוסקי ההלכות הסתייגו מקבלת תמורה מאנשים פרטיים.
4. דברי הבן איש חי מדגישים ש"שכר בטלה דמוכח" צריך הוכחה ודאית, שהרב הפסיק את פעילותו שמרוויח עליה שכר על מנת לערוך את החופה, ומציאות זו נדירה. ברור שבזמננו העבודה מתבצעת ביום ובלילה.
5. בנוגע למניעי הזוגות המגיעים ל'צהר', אני עובר על דפי המשוב המגיעים מן הזוגות, וברבים מהם מודגש הרצון להתרחק מ"רבנות ממוסחרת", כדבריהם; וד"ל.
6. הקמת חברה בע"מ לסיפוק שירותי דת - זו לא הבשורה שעם ישראל מייחל לה מאיתנו בעת הזאת.

סוף דבר

לסיום ברצוני להוסיף מספר דברים, שאמנם אינם חלק מהשיח ההלכתי, אבל נראה לי שהם שייכים לרוח ההלכה. המושג "שירותי דת" מעורר בקרבי דחייה קשה. רב הוא דמות רוחנית חינוכית ואינו ספק שירותים. בתור שכזה, הייתי רוצה לראות את הרב קרוב יותר לדמותו של אלישע הנביא שסירב לקבל שכר ולא לדמותו של גיחזי שראה את רבו כספק שירותים ולכן התיר לעצמו לקחת את השכר שרבו ויתר עליו. "מסדר קידושין", בתור התמחות מיוחדת, אין זו תופעה רצויה לענ"ד. יש לשאוף למצב שבו רב, כדמות של מנהיגות רוחנית, ישיא זוגות בעם ישראל. ב"ה, בעמותת 'צהר', הצלחנו ליצור מציאות זו שהרבנים אינם עורכי חופות "מקצועיים" אלא דמויות המקדשות שם שמים; דבר שלעתיים רבות הוא יקר המציאות במיוחד במערכת חיינו המורכבים כאן במדינת ישראל.

